

ks. Dawid Stanisław Matusiak

Recenzja:
**Ruth Scurr, „Robespierre. Terror
w imię cnoty”, tłum. B. Przybyłowska,
Wydawnictwo Amber, Warszawa 2006, ss. 293**

W lipcu 2024 roku przypadać będzie 230. rocznica śmierci jednego z ojców Wielkiej Rewolucji Francuskiej, Maximiliena de Robespierre’a. Z tej okazji zostało wydanych wiele nowych biografii poświęconych tej postaci, pragnących ukazać ogrom okrucieństwa skumulowanego w jednej osobie. Do najbardziej znanych i cenionych prac zalicza się: P. McPhee, *Robespierre: A Revolutionary Life* (Yale University Press, 2012), F. Sieburg *Robespierre. The Incorruptible* (Herron Press, 2007), J. Baszkiewicz *Robespierre* (Ossolineum, 1989), C. Haydon *Robespierre* (Cambridge University Press, 1999). Jednak analizując wiele biografii sporządzonych przez różnych autorów, na szczególną uwagę zasługuje biografia napisana kilka lat temu. Dziś wiele pozycji stara się przybliżyć daną postać, stawiając się w roli oskarżyciela. Wśród licznych prac trudno odnaleźć autora pragnącego bronić Robespierre’a. Właśnie tę przestrzeń badań historycznych pragnie ukazać w książce biograficznej *Robespierre. Terror w imię cnoty* Ruth Scurr, znana brytyjska historyk myśli politycznej, wykładowca na uniwersytecie Cambridge, specjalizująca się w dziejach XVIII-wiecznej Francji. Ruth Scurr tworzy biografię całościową, ukazującą życie bohatera od momentu narodzin aż do śmierci poprzez ścięcie na gilotynie 28 lipca 1794 roku. Tekst powstał na podstawie politycznych, historycznych i literackich źródeł, o czym dowiadujemy się już we *Wstępie*. Ogromnym atutem dzieła jest

opieranie się przez autorkę na autentycznych tekstach i dokumentach samego Robespierre'a oraz na pracach zebranych od ponad 230 lat. Częste przypisy i cytaty służą do potwierdzenia i wzmocnienia wiarygodności informacji zawartych w biografii. Ruth Scurr pragnie odpowiedzieć na pytanie, które nurtuje ludzi od tak wielu lat, a które sama powtarza – „Kim był Robespierre?”. Niepowtarzalność omawianej pozycji książkowej zapowiedziana jest już we *Wstępie*, w którym autorka podkreśla, iż pragnie postawić się w roli przyjaciela omawianej postaci. Tekst nie jest wyrazem ani stronniczego schlebiana, ani przesadnej wrogości, lecz próbą ukazania prawdy, która przez wiele lat była zmieniana lub zakrywana.

Praca została podzielona na pięć proporcjonalnych części, rozpoczynając od okresu przed rewolucją, a kończąc na śmierci Robespierre'a. Syntetyczna prezentacja dziejów miasta Arras ukazuje niezbędne tło, pozwalające lepiej zrozumieć późniejsze działanie głównej postaci, która sprawi, że wielka i dumna Francja padnie na kolana przed człowiekiem posiadającym 162 cm wzrostu. Przemysłana koncepcja pracy widoczna jest od pierwszego rozdziału, w którym przedstawiona została historia rodziny Robespierre'a. Podkreślenie utraty matki w młodym wieku oraz odrzucenia przez ojca, który zostawia swoje dzieci, pomaga dostrzec ogromny ból w życiu Maximiliena i jego rodzeństwa. Jednak w tym wielkim dramacie dostrzegamy ogromną miłość i więź rodzeństwa, ukazaną przy pomocy przytoczonych licznych relacji najbliższych.

Część pierwsza opisuje lata od 1758 do 1788¹. Okres dzieciństwa Robespierre'a w biografiach autorów angielskich jest często pomijany² lub traktowany jako mało ważny³. Autorka natomiast w sposób bardzo dokładny przybliży nam pierwsze lata życia ojca rewolucji. Przedstawienie drzewa genealogicznego jest treściwe i oparte na tekstach źródłowych, pozwala poznać sytuację rodziny, która w dużym stopniu wpłynęła na wartości wyznawane przez Robespierre'a. Podobnie jego pobyt w Arras, rodzinnym mieście, oraz w Paryżu, gdzie poszerzał swoje horyzonty intelektualne. Ważnym momentem w życiu Robespierre'a było poznanie Jeana-Jacques'a Rousseau, a dokładnie jego dzieła *Umowa społeczna*⁴, które było zakazane w tamtym okresie. Odwaga pióra i pragnienie nowego państwa wzbudzają

1 Zob. R. Scurr, *Robespierre. Terror w imię cnoty*, Warszawa 2006, s. 23–56.

2 Por. F. Sieburg, *Robespierre. The Incorruptible*, Herron Press 2007.

3 Por. J. M. Thompson, *Przywódca Wielkiej Rewolucji Francuskiej*, Warszawa 2000, s. 247.

4 Zob. R. Scurr, *Robespierre...*, s. 28–32.

w bohaterze pragnienie zmieniania świata przy pomocy słowa mówionego i pisanego, a później przy pomocy samej gilotyny. Według autorki powrót do rodzinnego miasta spowodowany był chęcią poprawienia opinii tak bardzo zniszczonej przez ojca alkoholika. Wielkim walorem tej części jest ukazanie otwartości i życzliwości Robespierre'a wobec najbliższych. Wielu autorów zajmujących się czasami rewolucji francuskiej podkreśla w swoich pracach, iż trudne dzieciństwo pozbawiło Maximiliena wszelkich oznak wrażliwości na drugiego człowieka, co w konsekwencji przyniosło śmierć wielu ludziom⁵. Autorka obala jednak ten pogląd, przytaczając świadectwa rodzeństwa oraz kolegów z czasów szkolnych, mówiące o ogromnej wrażliwości Robespierre'a na każdą istotę żywą. Tekst nacechowany jest wielkim oburzeniem, iż wielu twórców, pisząc o ojcu rewolucji, nie dostrzega w nim wrodzonego dobra i miłości do życia⁶.

Część druga obejmuje okres od 1788 do 1789 roku⁷. Podobnie jak poprzednia część, również ta została oparta na pewnym kluczu – stanowi zestawienie dwóch elementów, tworzących logiczną całość narracji. W pierwszym fragmencie przytoczone zostają informacje o karierze politycznej i budowaniu poparcia przez Robespierre'a wśród mieszkańców swojego regionu. Analiza przytoczonych wypowiedzi młodego prawnika z Arras pokazuje, iż nie był on jednak mówcą tak dobrym jak Napoleon. W wyniku wszelkich działań politycznych i retorycznych powstaje fragment drugi, opisujący pierwsze kroki i myśli młodego rewolucjonisty w Wersalu⁸. Zebranie Stanów Generalnych (4 maja 1789 roku)⁹ oraz upadek Bastylji (14 lipca 1789 roku)¹⁰ fascynują Robespierre'a i budzą w młodym Francuzie ambicję wprowadzenia zmian. Autorka pokusiła się o sformułowanie stwierdzenia, że cały lud miał podobne pragnienia i żądania wobec króla Ludwika XVI, zapominając, iż każdy z trzech Stanów Generalnych cieszył się innymi przywilejami i obowiązkami. Taka sytuacja powodowała większe różnice między grupami. O pragnieniu posiadania coraz większej władzy wnioskujemy ze świadectw przytoczonych w biografii, popartych licznymi przypisami odsyłającymi do tekstów oryginalnych. Niewątpliwie ukazuje to wielkość pracy autorki, która pragnie trzymać się

5 Por. P. Gaxotte, *Wielka Rewolucja Francuska*, Warszawa 2010, s. 303–310.

6 Zob. R. Scurr, *Robespierre...*, s. 26.

7 Zob. R. Scurr, *Robespierre...*, s. 57–94.

8 Zob. R. Scurr, *Robespierre...*, s. 70.

9 Por. L. Mezzadri, *Rewolucja francuska a Kościół*, Kraków 2007, s. 61–63.

10 Por. A. M. Cisek, *Wolność, równość, ludobójstwo*, Warszawa 2023, s. 53–59.

chronologicznego układu wydarzeń, umożliwiając w ten sposób kompleksowe spojrzenie na życie i dziedzictwo jednej z najbardziej kontrowersyjnych postaci rewolucji. Należy podkreślić, że – w przeciwieństwie do niej – wielu autorów rozpoczyna przedstawianie ówczesnych wydarzeń od momentu upadku Bastylii, pomijając lata wcześniejsze¹¹.

W kolejnej, trzeciej części poznajemy Francję w okresie od 1789 do 1791 roku¹². Są to lata największej przebudowy kraju. Upadek autorytetu, jaki posiadał Kościół, oraz powstanie pierwszej konstytucji¹³, sprawiają, że rewolucja francuska na czele ze swoim twórcą w pełni rozkwita. Zamiana w konstytucji słowa „Bóg” na wyrażenie „Istota Najwyższa”¹⁴ jest przedstawiona jako początek zmiany, jaka zachodzi w Robespierre. Scurr udowadnia, że postać Maximiliena nie może być sprowadzona jedynie do stereotypowych ocen, jako tyrana lub bohatera, lecz podkreśla, że posiadał on złożoną osobowość, a motywacje jego działań wymagają kompleksowej analizy, czego, jak twierdzi sama autorka, nie znajdziemy w biografii napisanych przez Pierre’a Gaxotte’a lub Jamesa M. Thompsona. W tym fragmencie autorka często stosuje metodę porównywania. To, co było kiedyś, zastąpione zostaje czymś nowym. Metoda ta pozwala lepiej zrozumieć, jak wielkie zmiany były wprowadzane w tym krótkim czasie oraz jak zmieniało się ich postrzeganie przez badaczy różnych wieków. Biografia w tej części ukazuje nowe oblicze Maximiliena, który pragnie zdobyć władzę bez rozgłosu, zyskując więcej przeciwników niż zwolenników. Pokazuje wizerunek człowieka, który posługuje się psychologią, aby móc lepiej zrozumieć tłum¹⁵.

Ostatnie dwie części (czwarta i piąta) obejmują czas od 1791 do 1794 roku¹⁶. To swoista mozaika cierpienia, terroru, oskarżenia, prześladowania oraz emigracji, które stworzyły największe dzieło Robespierre’a, jakim niewątpliwie była rewolucja francuska. Śmierć króla Ludwika XVI była jednym z pierwszych skutków postępowania „Nieprzekupnego” deputowanego z Arras. Ruth Scurr stara się przedstawić ciemniejszą stronę posiadania władzy w państwie, która sprawia, iż każda osoba zaczyna być podejrzewana o zdradę ideałów. Wojna intryg, według autorki, popycha

11 Por. B. Baczek, *Rewolucja. Władza, nadzieje, rozterki*, Gdańsk 2010, s. 89.

12 R. Scurr, *Robespierre...*, s. 95–146.

13 Zob. L. Mezzadri, *Rewolucja...*, s. 65–114.

14 L. Mezzadri, *Rewolucja...*, s. 70.

15 Zob. R. Scurr, *Robespierre...*, s. 138–146.

16 Zob. R. Scurr, *Robespierre...*, s. 147–293.

Maximiliena do nieufności wobec każdego, a wierność ideałom zaczyna być stawiana ponad życie drugiej osoby¹⁷. Niestety w tym fragmencie omawianej książki dostrzegamy próbę usprawiedliwiania przez autorkę czynów godnych potępienia. A ostatnie słowa pokazują nam człowieka skazanego na śmierć poprzez ścięcie, który z miłości do wolności swojego kraju zostaje przez niego odrzucony i niezrozumiany¹⁸.

Książka skrupulatnie prezentuje kontekst historyczny epoki, w której działał i żył Robespierre, ukazując jego relacje z innymi przywódcami rewolucji oraz wpływ na kształtowanie się wydarzeń tamtych czasów. Niewątpliwym atutem książki jest dokładne ukazanie życia oraz twórczości Maximiliena de Robespierre'a. Liczne cytaty oraz fragmenty przemówień głównego bohatera pomagają zrozumieć czyny i wydarzenia omawianego okresu. Udało się również autorce przybliżyć postać, tak często zaliczaną do najgorszych w historii. Dzięki dobrze prowadzonej narracji możemy czuć się obserwatorami wydarzeń, które rozgrywały się we Francji. Autorka jest konsekwentna w szukaniu odpowiedzi na pytanie zadane we *Wstępie* i w dużej mierze udaje się jej na nie odpowiedzieć. Nie unika ona również trudnych i kontrowersyjnych tematów, co sprawia, że praca staje się niezwykle wartościowym źródłem wiedzy dla badaczy historii. Prezentowana biografia nie usypia czytelnika suchymi faktami, co bywa częstym błędem w tego rodzaju pracach, a przystępny język pozwala lepiej zrozumieć wyrażane myśli. Jednym z najważniejszych atutów książki jest sposób ukazania ewolucji politycznej i ideologicznej Robespierre'a. Niewątpliwym walorem jest również wzbogacenie publikacji licznymi zdjęciami.

Wszelkie przypisy i odnośniki znajdują się na końcu książki, co sprawia pewną trudność w lepszym zrozumieniu danego fragmentu. Niestety momentami autorka pragnie usprawiedliwiać pewne czyny i słowa Robespierre'a, powołując się na jego trudne dzieciństwo oraz odrzucenie przez najbliższych, tym samym narzuca swoją interpretację, utrudniając czytelnikom snucie własnych refleksji. W tego typu publikacjach niezmiernie ważne jest, aby autor zachował obiektywizm i nie popadał w zbytnie idealizowanie lub demonizowanie bohatera.

W pracy dostrzegamy liczne porównania oraz odniesienia do publikacji biograficznych powstałych wcześniej. Dzięki zastosowaniu takiego

17 Por. H. Gebhard, *Wolność, równość, morderstwo. Zbrodnie rewolucji francuskiej*, Kraków 2017, s. 143–153.

18 Por. H. Gebhard, *Wolność, równość, morderstwo...*, s. 291–293.

zabiegu praca jest wzbogacona o treść, a przytoczone w książce nowości zostają lepiej uwypuklone i zauważone przez czytelnika.

Fragmentami książka pisana jest barwnym stylem, co dla niektórych czytelników może być zaletą, jednak dla wielu wydaje się zbyt literacka w porównaniu z bardziej naukowym charakterem pozostałych fragmentów.

Recenzowana biografia jest warta uwagi dla osób zajmujących się tematem rewolucji francuskiej i zainteresowanych osobą Maximiliena de Robespierre'a, gdyż nie można zrozumieć wielkich zmian, jakie zachodziły w tamtym wieku we Francji, nie znając twórców tych przemian. Pozycja ta stanowi bogatą podstawę do dalszych badań naukowych dotyczących tematu rewolucji i choć nie jest to pierwsza biografia Robespierre'a, to zdecydowanie wyróżnia się spośród innych dzięki głębokiemu zrozumieniu kontekstu życia tego polityka. Ruth Scurr ukazuje, że ciągle możliwe są nowe spojrzenia i interpretacje dotyczące postaci tak wyjątkowej. Dzięki bogatemu korzystaniu z listów, przemówień oraz innych dokumentów epoki Scurr daje czytelnikom możliwość zrozumienia, jak Robespierre był postrzegany przez współczesnych mu ludzi oraz jak on sam siebie postrzegał.

Bibliografia

- Baczko B., *Rewolucja. Władza, nadzieje, rozterki*, Gdańsk 2010.
- Cisek A. M., *Wolność, równość, ludobójstwo*, Warszawa 2023.
- Gaxotte P., *Wielka Rewolucja Francuska*, Warszawa 2010.
- Gebhard H., *Wolność, równość, morderstwo. Zbrodnie rewolucji francuskiej*,
Kraków 2017.
- Mezzadri L., *Rewolucja francuska a Kościół*, Kraków 2007.
- Thompson J. M., *Przywódcy Wielkiej Rewolucji Francuskiej*, Warszawa
2000.
- Scurr R., *Robespierre. Terror w imię cnoty*, Warszawa 2006
- Sieburg F., *Robespierre. The Incorruptible*, Herron Press 2007.